

Z. NORKUS

**APIE INTENCIONALINIUS SANTYKIUS,
INTENSIONALINIUS KONTEKSTUS
IR E. HUSERLIO FENOMENOLOGIJĄ**

Vienas iš pagrindinių XX a. Vakarų buržuazinės filosofijos raidos bruožų — fenomenologinio ir lingvistinio-analitinio filosofavimo stilių konfrontacija. Šis faktas užgožia nuo tyrinėtojų tą aplinkybę, kad šių filosofinės minties reiškinių genezė susijusi su vienu pažinimo istorijos įvykiu — šiuolaikinės simbolinės logikos formavimusi, kuriam lemiamą reikšmę turėjo vokiečių logiko ir matematiko G. Fregės veikla. Kai logikos istorikai rašo apie psychologistinės logikos kritiką, kuria G. Fregė filosofiskai grindė savo loginius tyrinėjimus, greta jo darbų paprastai pamini fenomenologinės filosofijos pradininko E. Huserlio „Loginius tyrinėjimus“, kuriuose, be psychologizmo kritikos, tuo pačiu metu plėtojama tam tikra semiotinė koncepcija ir specifiškai fenomenologinė sąmonės samprata. Verta dar pridurti, kad E. Huserlio perėjimą į antipsichologistines pozicijas stimuliuavo kritinės G. Fregės pastabos jo pirmo stambaus veikalo „Aritmetikos filosofija“ (1891) adresu, kad E. Huserlis buvo išstudijavęs pagrindinius G. Fregės darbus ir kad jie susirašinėjo matematikos filosofijos ir logikos klausimais¹. Ar šios fenomenologinės filosofijos formavimosi aplinkybės turi bent kokią reikšmę jos gnoseologinei prigimčiai pažinti?

E. Huserlio semantikoje, taip pat kaip ir G. Fregės, įvedamos trys plokštumos: kalbinės išraiškos, prasmės ir referentai. Lyginant apskritai, skiriasi tik G. Fregės ir E. Huserlio terminologija: tai, ką G. Fregė vadino prasme (Sinn), E. Huserlis vadino reikšme (Bedeutung), o tai, ką G. Fregė vadino reikšme, ir ką dabar įprasta vadinti referentu, E. Huserlis vadino daiktu (Gegenstand). Išsamiau panagrinėjus, galima aptikti dvejopos rūšies skirtumų tarp G. Fregės ir E. Huserlio semantinių koncepcijų. Pirmieji, kuriuos mes toliau tik paliesime, nors kitais atžvilgiais svarbūs, susiję su skirtinga teiginių ir predikatų semantikos interpretacija. Antrieji — tai skirtumai konceptualiuose motyvuose, kuriais G. Fregė ir E. Huserlis vadovaujasi, skirdami prasmę ir referentą: jie sprendžia skir-

¹ Zr. *Frege G. Nachgelassene Schriften und wissenschaftlicher Briefwechsel.* — Hamburg, 1976. — Bd. 2. — S. 91—107.

tingas problemas. Tai, kad, nepaisant problemų skirtingumo, gaunami analogiški rezultatai, aiškintina tuo, kad skirtingomis konceptualiomis priemonėmis jie problematizuoja ir konceptualizuoja tą pačią realybę.

Pagrindinis G. Fregės tyrinėjimų rezultatas — klasikinės simbolinės logikos sistemos, į kurios sudėtį įeina teiginių ir pirmojo laipsnio predikatų skaičiavimas, sukūrimas. Ši sistema — ekstensionalinė, t. y. joje sudėtinių kalbinių išraiškų loginės reikšmės yra vienareikšmės jų sudėtinių dalių loginių reikšmių (ekstensijų) funkcijos. Ši sistema tinka matematiniam samprotavimams analizuoti. Laikydamas šią loginę sistemą universalialia, G. Fregė susidūrė su uždaviniu, analogišku tam, kurį sprendžia empirinės teorijos kūrėjas, kai jam reikia parodyti, kad jo siūloma teorinė hipotezė gali paaiškinti bent visus jau žinomus tam tikros rūšies reiškinius. Analizuojant keletą kasdienės kalbos vartosenų, susiduriama su sunkumais pritaikant predikatų logikos tapataus pakeitimo taisyklę (TPT), pagal kurią sudėtinė kalbinė išraiška nekeičia savo tiesos vertės, pakeitus į jos sudėtį įeinančią kalbinę išraišką kita, turinčia tokią pat loginę reikšmę, kaip ir pakeistoji. Pritaikę šią taisyklę teisingam sakiniui „Jonas mano, kad Bukareštas yra Vengrijoje“, gausime neteisingą sakinį „Jonas mano, kad Rumunijos sostinė yra Vengrijoje“. Su analogišku sunkumu kartais susiduriame taikydami egzistencinio apibendrinimo taisyklę (EAT). Iš teisingo teiginio „Jonas mano, kad vienaragiai minta apelsinai“ gausime neteisingą „ $\exists x$ (Jonas mano, kad x minta apelsinai)“. Kontekstai, kuriuose susiduriama su tokiais sunkumais, vadinami intensionaliniais. G. Fregei, siekiam pagrįsti ekstensionalinės logikos taisyklių universalumą, reikėjo parodyti, kad TPT ir EAT šiuose kontekstuose nėra pažeidžiamos. Reikalas, pagal G. Fregę, tas, kad intensionaliniuose kontekstuose kalbinės išraiškos turi kitus referentus negu ekstensionaliniuose. Ekstensionaliniuose kontekstuose singuliarinių terminų referentai — individualūs objektai, predikatų — funkcijos, teiginių — tiesos vertės, o intensionaliniuose — atitinkamai individualios sąvokos, predikatų prasmės ir sprendiniai, kaip abstraktūs objektai, prasmės. Dalis G. Fregės komentatorių kaip tik šiuos motyvus laiko lemiamais, išskiriant prasmes ir referentus: „Prasmės ir referencijos teorija Fregės yra įvesta tik tam, ką jis vadino netiesioginiais kontekstais, t. y. tam, ką mes dabar dažnai vadiname intensionaliniiais kontekstais, interpretuoti“².

E. Huserlis analogišką disjunkciją praveda bandydamas įveikti sunkumus, su kuriais susidūrė F. Brentano suformuluota intencionalinė sąmonės koncepcija. Pagrindinė šios koncepcijos idėja ta, kad sąmonę reikia traktuoti kaip santykį. Žmogų kaip empirinę būtybę gali sieti įvairūs santykiai su daiktais. Jonas Petraitis, pvz., gali gyventi Vilniuje, būti aukštesnis už savo kaimyną Petrą Jonaitį, nekęsti asmens, pavogusio jo „Žigulių“ padangas, turėti karvę ir kartą susimąstyti graikų mitologijos temomis. Iš tų santykių visumos galima išskirti grupę tokių, kurie pasi-

² Hintikka J. Semantics: A revolt against Frege // Contemporary philosophy. A new survey. Ed. by G. Floistad.— The Hague etc., 1981.— Vol. 1.— P. 57.

žymi dviem ypatybėmis. Tai, kad Petraitis aukštesnis už savo kaimyną, galima nusakyti ir kitaip — pvz., sakydami, kad Petraitis aukštesnis už jo „Žigulių“ padangų vagį. Bet tai, kad Petraitis nekenčia nuskriaudusio jį asmens, negalėsime nusakyti sakiniu „Jonas Petraitis nekenčia Petro Jonaičio“, jei Petraitis nežino, kas yra vagis. Šią kai kurių asmens santykių su pasauliu ypatybę vadinsime jų priklausomybe nuo tų santykių objekto suvokimo būdo (POSB). Santykiai, pasižymintys šia ypatybe, pasižymės ir kita, kurią vadinsime nepriklausymu nuo realaus objekto egzistavimo (NROE): Petraitis gali susimąstyti apie Pegasą, bet Pegasas negali būti sunkesnis už Petraičio karvę. Asmens santykiai su pasauliu, pasižymintys šiomis ypatybėmis, ir vadinami intencionaliniais santykiais, o jų visuma sudaro asmens sąmonę.

Intencionalinių santykių NROE — sunkiausia problema, su kuria susiduria intencionalinė sąmonės koncepcija: kaip iš viso galima kalbėti apie santykį tarp objektų, jei vienas iš jų neegzistuoja? Diskusijose išryškėjo trys tipiški problemos sprendimai. Pirma, galima neigti pačių intencionalinių santykių egzistavimą, laikyti intencionalumą kalbine iliuzija, kuri išnyksta, tinkamai performulavus kalbines išraiškas, kuriomis mes nusakome intencionalinius santykius. Sakinį „Jonas galvoja apie vienaaragį“ galima performuluoti į „Jonas yra galvojantis apie vienaaragį“ arba „Jonas galvoja vienaaragiškai“ (vadinamojoje „prieveiksminėje intencionalumo teorijoje“), kur „yra galvojantis apie vienaaragį“ ir „galvoja vienaaragiškai“ suprantami kaip toliau nebeanalizuojami vienviečiai predikatai, charakterizuojantys vienintelį šiuose sakiniuose referencialiai nurodomą objektą — Joną.

Antra, atsakius „ontologinės ekonomijos“ politikos, galima postuluoti ypatingos rūšies ontologines esybes („internacionalinius objektus“, „sensibilijas“, „nepilnus objektus“ ir kt.), kurios atliktų intencionalinių santykių objektų funkciją. Pagal šią koncepciją, intencionaliniai subjekto santykiai su pasauliu skiriasi nuo neintencionalinių savo objektais. Kėdė, ant kurios Jonas sėdi — tai ne ta pati kėdė, kurią Jonas jutimiškai suvokia: pirmoji — fizinis objektas, antroji — intencionalinis. Tada ir Jono santykis su vienaaragiu nebeatrodo paradoksaliu. Ši „objektinė“ intencionalumo interpretacija būdinga neorealistinei pakraipos filosofams, tarp jų ankstyvajam F. Brentanui ir A. Mainongui.

Tarp specifinių intencionalinių santykių ypatybių ir aukščiau paminėtų sunkumų, pritaikant TPT ir EAT, galima pastebėti ryšį: su šiais sunkumais susiduriame tada, kai kalbame apie subjekto intencionalinius santykius. Sunkumus su TPT galima interpretuoti kaip intencionalinių santykių POSB, o sunkumus su EAT — kaip jų NROE loginę apraišką. Su tokiais sunkumais susiduriame ne vien samprotavimuose apie subjektų intencionalinius santykius, bet ir ten, kur kalbinės išraiškos ne vartojamos, o minimos netiesioginėje kalboje, operuojant aletinėmis, deontinėmis, kauzalinėmis ir kitomis modalinėmis sąvokomis. Kontekstai, kuriuose kalbama apie subjektų intencionalinius santykius, sudaro intencionalinių kontekstų poklasį; juos būtų galima vadinti specifiškai intencionaliniais,

subjektyviais arba personaliniais kontekstais. Analitinėje filosofijoje buvo svarstomas klausimas, ar nebūtų galima suformuluoti loginį-semantinį kriterijų, kuris fiksuotų specifinius loginius intencionalinių sakinių bruožus, skiriančius juos nuo kitų modalinių sakinių. Keletą tokio kriterijaus variantų siūlė R. Cizomas³. Kitokią strategiją siūlė J. Hintika, teigdamas, kad loginiai, kauzaliniai ir kiti modalumai gali būti interpretuojami kaip atskiri, tarp jų ir ribiniai, intencionalumo atvejai, pačiam intencionalumui galint būti skirtingo laipsnio ir skirtingų atžvilgių, kurie apibūdinami galimų pasaulių semantikos conceptualinėmis priemonėmis⁴.

Teiginių apie intencionalinius subjekto santykius intencionalumas, intencionalumo ir intencionalumo požymių sąryšis duoda pagrindą teigti, kad „aktų kontekstų intencionalumas yra sąmonės reiškinių intencionalumo sampratos reiškiamasis kalboje. Manome, kad gerai išvystyta intencionalumo teorija įgalintų plėtoti aktų kontekstų semantiką, kuri leistų paaiškinti jų intencionalumą. Ir, jeigu duota semantika sakiniams apie aktus, manome, iš jos galima gauti mažų mažiausiai intencionalumo teorijos rudimentus“⁵. Tipiški intencionalumo problemos sprendimai ir galimos loginės-semantinės intencionalinių kontekstų, konkrečiau, propozicinių nuostatų kontekstų, interpretacijos vieni kitas eksplicitiškai arba implicitiškai suponuoja. Intencionalinių santykių kalbinės iliuzijos sampratai atitinka V. Kvaino požiūrį, kad propozicinių nuostatų kontekstai yra referencialiai „nepermatomi“, kadangi singulariniai terminai juose nėra vartojami referencialiai. Kad per propozicinių nuostatų kontekstus būtų galima kvantifikuoti, V. Kvainas jiems pritaiko performulavimo būdą, analogišką tam, kuriuo naudojamos prieš sąmonės kaip santykio samprata. Pagal V. Kvainą, sakinyje „Tomas mano, kad Ciceronas demaskavo Katiliną „propozicinės nuostatos veiksmažodis (nagrinėjamu atveju veiksmažodis „manyti“) gali būti interpretuojamas ne kaip bendras santykinis terminas, o kaip operatoriaus „manyti, kad“ dalis <...>, kuris, susietas su sakiniu, duoda sudėtinį absoliutų terminą. Tada šis sakinyje tampa duoto sudėtinio absoliutaus termino dalimi, o pradinis nuomonės sakinyje jo nepermatomoje interpretacijoje gali būti reprezentuotas forma „Fa“, kur „a“ — singularinis terminas, mūsų atveju „Tomas“, „F“ — sudėtinis predikatas“⁶.

G. Frėgės siūloma intencionalinių kontekstų interpretacija suponuoja „objektinės“ intencionalumo teorijos „rudimentus“ (ir atvirkščiai): pagal ją, sakinį „Jonas mano, kad Monblanas — aukščiausia Europos viršukalnė“ reikėtų suprasti kaip teiginį apie santykį tarp Jono ir abstrakčios

³ Zr., pvz., *Chisholm R. M. Sentences about believing // Intentionality, mind and language. Ed. by Marras A. Urbana etc., 1972.— P. 31—51.*

⁴ Zr. *Hintikka J. Degrees and dimensions of intentionality // Language, logic and philosophy. Proceedings of the 4th International Wittgenstein Symposium. Ed. by Haller R., Grassl R.— Wien, 1980.— P. 69—82.*

⁵ *Smith D. W. McIntyre R. Husserl and intentionality: A study of mind, meaning and language. Synthese library. Dordrecht etc., 1982.— Vol. 154.— P. 33.*

⁶ *Павилёнис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка.— М., 1983.— С. 217—218.*

esybės — minties, sprendinio, išreikšto sakiniu „Monblanas — aukščiausia Europos viršukalnė“. Iš tikrųjų, G. Fregės pasisakymų apie sąmonės kalbinių išraiškų, prasmių ir referentų santykius analizė rodo, kad G. Fregė sąmonės objektais laiko prasmes: sąmonė „sučiumpa“ nepriklausomai nuo individualios sąmonės ir net kalbos apibrėžtą prasmę, panašiai kaip ranka sučiumpa įrankį⁷.

Kuo ypatinga E. Huserlio pasiūlyta fenomenologinė intencionalumo samprata ir kokia semantinė subjektyvių kontekstų interpretacija jai adekvačiausia? Intencionalių santykių ypatybes E. Huserlis aiškina ne jų objektų, o jų vidinės struktūros specifika: intencionalinis santykis — prasmės tarpininkaujamas santykis. Pagal „objektinę“ intencionalumo koncepciją, intencionalinis santykis, kaip ir neintencionalinis, apibūdinamas nurodant jo objektus ir patį santykį. Objektai gali būti nurodomi skirtingais aprašymais. Pagal fenomenologinę intencionalumo sampratą, intencionalinis santykis apibūdinamas nurodant jo subjektą ir nusakant jo prasminį turinį. Pati galimybė kalbėti apie vidinę intencionalių santykių struktūrą grindžiama jų episteminiemis ypatybėmis — jie „privilegiuotai“, „iš vidaus“ žinomi subjektui. Petras gali nežinoti, kad jis sunkesnis už Joną, bet, jeigu jis mato Joną kaip Joną, negali nežinoti, kad mato, ką ir kaip mato, nors ir gali pasirodyti, kad iš tikrųjų jis matė kaliausę. Intencionalinio santykio prasminį turinį E. Huserlis vadina noema. Noema nėra to santykio objektas (nors ir gali juo tapti refleksijos akte) — intencionalinis aktas ją „turi“. Noema nėra ir reali sudėtinė subjekto dalis — tokios dalies statusą turi jos subjektyvus atitikmuo, noezė. Noema priklauso pačiam santykiui — apibūdinami ją, jos struktūrą, kartu analizuojame vidinę intencionalinio santykio struktūrą. Intencionalinis santykis gali egzistuoti nepriklausomai nuo realaus jo objekto egzistavimo, jeigu tik jis turi noemą.

Noemos sudėtyje E. Huserlis skiria jos „centrą“ ir „periferiją“. „Centrui“ priklauso noeminė prasmė, tas intencionalinio akto aspektas, nuo kurio priklauso, *kaip* šiame akte suvokiamas objektas, ir noeminis polius „x“, nuo kurio priklauso, *kuris* objektas jame suvokiamas. Intencionalinio santykio objektas yra apibrėžtas ne nepriklausomai nuo to santykio, bet yra užduodamas, „pirašomas“ prasmės kaip daugelio kitais atžvilgiais, tarp jų ir noemine prasme besiskiriančių intencionalių santykių „identifikacijos polius“.

Intencionaliniai santykiai su tuo pačiu objektu, turintys tą pačią prasmę, gali būti skirtingi. Tuos skirtumus E. Huserlis fiksuoja priklausančių noemos „periferijai“ akto objekto „noeminių charakteristikų“ pavidalu. Pagrindiniai objekto „noeminių charakteristikų“ tipai yra tokie. Pirma, tai „kokybinė“ objekto charakteristika, apibūdinanti jį kaip užduotą tam tikro episteminio tipo intencionaliniame santykiuje — fantazijoje, prisiminime, verbaliniame mąstyme, jutiminiame suvokime ir t. t.; pastarojo

⁷ Zr. *Aquila R.* On intencionalizing Husserl's intentions.— *Nous*, 1982.— Vol. 16, N 2.— P. 210—211.

tipo intencionaliniai santykiai — epistemiskai „kokybiškiausi“. Antra, tai „ontinė“ arba „doksinė“ objekto charakteristika, apibūdinanti jį kaip realiai egzistuojantį, galimą, tikėtiną, neegzistuojantį ir pan. (subjektui). Trečia, tai tam tikros emocinės-vertybinės ir valinės-praktinės nuostatos objekto kaip gero, bjauraus, norimo ir t. t. charakteristikos. Kitaip negu objekto savybės, suvokiamos per noeminę prasmę, noeminės charakteristikos nepredikuojamos objektui. Tačiau jos gali būti suvoktos kaip priklausancios pačiam objektui naujame akte, kuriame jos objektyvinamos, atsidurdamos noemos „centre“ (visa, kas ten atsiduria, turi doksinį „tiesiog egzistuojančio“ statusą): pvz., kai aktą, kuriame grožimės objektu A, pakeičia aktas, kuriame norime gražaus objekto A. „Huserlio dvigubuose „ontiskai-doksiškuose“ modalumuose atpažįstame mutatis mutandis — modalumus, kurie šiuolaikinėje logikoje tiriama aletinių modalumų pavadinimu“⁸. Tą patį galima būtų pasakyti ir apie kitokių tipų noemines charakteristikas, siejant jas su modalumais, nagrinėjama episteminėje, vertinimų ir deontinėje logikoje.

E. Huserlio nurodomam skirtumui tarp noeminės prasmės ir akto objekto atitikimų skirtumas tarp G. Fregės prasmės ir reikšmės (referento). Tiksliau, akto objektas būtų singuliarinio termino referento, o noeminė prasmė — nediferencijuota ir G. Fregės individualios sąvokos, ir predikato prasmės atitikmuo. G. Fregės semantikoje singuliarinio termino ir predikato prasmės ir referentai išskiriami tam tikro teiginio rėmuose ir apibrėžiami ryšium su jų „indėliu“, determinuojant to teiginio tiesos vertę. Kitaip sakant, G. Fregės singuliarinio termino ir predikato referentai — tai tam tikro teiginio tiesos vertės potencialai“. E. Huserlis, kuris elementariu sąmonės aktu laiko ne propozicinį, o nominatyvinį aktą, intencionalinio akto objektu laiko visų pirma tam tikros klasės aktų „identiskumo potencialą“⁹. Reikalui esant, E. Huserlį galima „pataisyti“ visose noeminėse prasmėse skiriant du komponentus — vieną, kuriuo akto objektas nurodomas, ir antrą — kuriuo jam predikuojamos tam tikros savybės.

Svarbiausia, G. Fregės prasmės apibrėžtos ryšium su tam tikros kalbos, kaip intersubjektyvaus darinio, semantika arba net nepriklausomai nuo jos (nelygu, kuriuos G. Fregės pažiūrų aspektus akcentuosime), kaip „trečiojo“, platoniškų esmių pasaulio „gyventojos“. Jų referentai — tai toje kalboje galimų samprotavimų universumo elementai arba „pirmojo“, fizinio pasaulio objektai, kaip jie egzistuoja nepriklausomai nuo samprotavimų apie juos. E. Huserlio noeminės prasmės, kaip nebūtinai verbaliniai, nors iš principo „be likučio“. verbalizuojami dariniai¹⁰ (šį E. Huserlio teiginį vadinsime „teze apie išreiškiamumą“), yra apibrėžtos tam tikros intencionalinių santykių, atskiriamų nuo neintencionalinių

⁸ Сликин Я. А. Учение Э. Гуссерля о модальностях и современная логика // Вестник ЛГУ.— 1973, № 5.— С. 105.

⁹ Zr. Hoche H. U. Beziehungen zwischen Semantik Freges und der Noematik Husserls // Archiv für Geschichte der Philosophie.— 1982.— Bd. 64, Hf. 2.— S. 166—197.

¹⁰ Zr. Husserl E. Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie.— 1. Buch. Halle a. d. s., 1922.— S. 256—257.

subjekto santykių fenomenologinės redukcijos pagalba, sistemos rėmuose. Atitinkamai reliatyvus jos atžvilgiu bus ir užduodamų tomis prasmėmis objektų, tarp kurių tik dalis turės realių fizine prasme objektų statusą, universumas. Atrodo, kad artimiausiu ir tuo pačiu metu racionaliū noeminės prasmės atitikmeniu su eile išlygų galima laikyti ne G. Fregės prasmę (kaip mano D. V. Smitas ir R. Makintairas bei daugelis kitų), bet konceptą kaip individualios konceptualinės sistemos elementą.

Loginėje-semantinėje subjektyvių kontekstų interpretacijoje, besiremiančioje E. Huserlio idėjomis apie intencionalumą, turėtų būti atspindėta, kad singularinių terminų referentai juose — tai subjektų, apie kuriuos kalbama, subjektyvūs referentai. Jeigu G. Fregė TPT taikymą intencionaliniuose kontekstuose apriboja sinonimiškais singulariniais terminais, tai E. Huserlio semantikoje ji galėtų būti taikoma visoms kalbinėms išraiškoms, kurios subjekto, apie kurį kalbama, nuomone, nurodo tą patį referentą. Tokia interpretacija turi atspindėti ir fundamentalią fenomenologinės intencionalumo sampratos idėją, kad intencionalinių santykių sistema funkcionuoja, išeidama už to, kas turi „faktiškai egzistuojančio“ statusą, ribų, subjektui suvokiant tai, kas faktiškai egzistuoja, tam tikrų galimybių fone. Ši idėja konkretizuojama objekto ir akto horizonto sąvokose.

Pagal E. Huserlį, akto objektas visada aktualiai suvokiamas tam tikrų anticipacijų apie galimą tolimesnę patyrimo eigą fone. Jeigu aš matau žydinčią obelį, tai į tokių anticipacijų ratą įeis, pvz., kad kitoje, dabar nematomoje obelės pusėje ant jos šakų aptiksime tokius pat baltus žiedus, o ne nokstančias kriaušes, žalius, o ne geltonus lapus ir t. t., kitoms charakteristikoms įvairiuose deriniuose liekant daugiau ar mažiau (priklausomai nuo duomenų apie šią obelį būklės) neapibrėžtoms. Tai, kas šiuo momentu suvokiama kaip realiai egzistuojančio objekto aktualūs apibrėžtumai, prieš šį momentą turėjo vieno iš daugelio galimų, suderinamų su tuo metu aktualaus intencionalinio santykio turiniu, varianto statusą. Kitaip sakant, objektas suvokiamas kaip tas pats keliose galimose situacijose, suderinamose su akto noemine prasme ir implicitiniais duomenimis apie objektą, išsklaidytais po visą intencionalinių santykių sistemą. Šitos galimos situacijos ir sudaro objekto horizontą, o koreliatyvūs joms galimi intencionaliniai santykiai — akto horizontą.

Fenomenologinėje intencionalumo interpretacijoje aptinkame dalį tų intucijų, kuriomis remiasi J. Hintikos galimų pasaulių semantika propozicinėms nuostatomis: „galimų pasaulių semantika yra intencionalumo logika, ir intencionalu tai, kas reikalauja galimų pasaulių semantikos“¹¹. D. V. Smitas ir R. Makintairas cituotoje knygoje siūlo šios semantikos modifikaciją, maksimaliai priartintą fenomenologiniam „originalui“. Kitaip negu J. Hintika, jie operuoja intensijomis, suprantamomis kaip

¹¹ *Hintikka J. The intentions of intentionality and other new models for modalities.* Synthese library, vol. 90.— Dordrecht-Boston, 1975.— P. 195; žr. taip pat: Перцов В. В. Гуссерлевская семантика в ретроспективе // Известия СО АН СССР.— 1975, № 6.— Серия общ. наук, вып. 2.— С. 122—126.

reikšmės funkcijos nuo galimų pasaulių į ekstensijas. Reikšmės funkcijos laikomos noeminių prasmių „koreliatais“, bet nesutapatinamos su jomis. Toks sutapatinimas reikštų, kad subjektas ne tiktai gali atpažinti užduodamą tą noema objektą kiekviename galimame pasaulyje (singularinių terminų atveju), bet kad subjektas taip pat aktualiai įsivaizduoja kiekvieną iš tų pasaulių ir objektą jame, t. y. aibę porų $w_1o_1 \dots w_n o_n$, kur w — pasaulis, o — objekto „manifestacija“ jame. Kadangi E. Huserlis sakinio referentus laiko ne tiesos verte, bet faktą (Sachverhalt), panaudodamas taip pat kai kurias K. I. Ljuiso idėjas, daromas skirtumas tarp referentų ir ekstensijų: prasmė apibrėžia išraiškos referentų pasaulyje, o referentas — jos ekstensiją jame. Singularinio termino prasmė — individuali sąvoka, referentas ir ekstensija — individas pasaulyje (t. y., sutampa). Predikato prasmė — predikatyvinė sąvoka, referentas — savybė, ekstensija — klasė; sakinio prasmė — sprendinys, referentas — faktas, ekstensija — tiesos vertė. Galimiems pasauliams, kurie gali būti reikšmės funkcijos argumentais, priklauso tik tie, kurie galimi subjekto intencionaliųjų santykių sistemos atžvilgiu, t. y. tik tie, kurie galimi jo požiūriu. J. Hintikos interpretacinė funkcija, kuri subjektui ir pasaulių, suderinamų su tuo, ką subjektas mano, mato ir pan. tame pasaulyje, t. y. aibę jo alternatyvų, pakeičiama analogiška jai „horizontine funkcija“. Implicitiniai duomenys apie referentą, išsklaidyti po intencionaliųjų santykių sistemą, papildomai apriboja tą aibę (turėdami pragmatinių referencijos akto prielaidų funkciją) ir atlieka lemiamą vaidmenį, identifikuojant referentą. Remiantis E. Huserlio „teze apie išreiškiamumą“, įvykdomas savotiškas fenomenologinės problematikos, „semantinis pakėlimas“, pakeičiant introspektyvią aktų noemų analizę jas išreiškiančių kalbinių išraiškų semantikos nagrinėjimu ryšium su tradicinėmis loginės semantikos problemomis (visų pirma, de re ir de dicto modalumų santykio požiūriu).

Nesigilindami į tokios loginės-semantinės fenomenologinių analizių interpretacijos detales, pabandysime nurodyti svarbesnius tokios interpretacijos pagrindus, kartu apibrėždami jos adekvatumo „originalui“ ribas ir bandydami atsakyti į pradžioje suformuluotą klausimą — kuo gi istorinės fenomenologinės filosofijos genezės aplinkybės svarbios jos gnoseologinam pagrindui ir šaknims suprasti? Fenomenologinės analizės pretenduoja būti betarpiškais subjektyvaus patyrimo, sąmonės būsenų aprašymais, besiremiančiais introspekcija. Tačiau jei pats „vidinio patyrimo“ egzistavimas neginčytinas, teiginys apie jo betarpiškumą negali būti be išlygų priimtas. „Mano subjektyvios būsenos man duotos savimonės akte betarpiškai, kaip jos negali būti duotos kitam, tačiau aš jas suvokiu formose, kurios nėra mano asmeninė savastis, o turi tarpindividualų pobūdį“¹². Tai, kas užfiksuojama introspekcijoje, priklauso nuo subjektyviųjų būsenų konceptualizacijos būdo, jų „analizės schemas“. Sugebėjimas fiksuoti ir analizuoti sąmonės būsenas formuojasi sugebėjimo objek-

¹² Лекторский В. А. Субъект, объект, познание. — М., 1980. — С. 130.

tiškai suvokti tikrovę, identifikuoti ir predikatyviai apibūdinti fizinius bei socialinius objektus pagrindu, panaudojant sąmonės reiškinių analizei konceptualinių schemų, aprobuotų įvairaus tipo objektyvios realybės reiškinių pažinime, analogus. Tarp kitko, sugebėjimas apibūdinti kitą asmenį ir save patį kaip tam tikros sąmonės būsenos subjektą („mentalistinis diskursas“) remiasi sugebėjimu paaiškinti kalbinių išraiškų reikšmę („semantiniu diskursu“) ¹³. Semantinės kalbos išraiškų savybės gali atlikti analogo arba modelio funkciją, konceptualizuojant subjektyvius išgyvenimus kaip ypatingą realybę. Tokiu modeliu tikrai operuoja „mentalistinis diskursas“, besiremiantis sąmonės kaip intencionalinio santykio samprata; jame eksploatuojami sąmonės ontologijos aspektai, sąlygoti jos kalbiškumo, neatsiejamo sąryšio su kalba. E. Huserlis, beje, visai neslepia savo fundamentalių sąvokų semantinės kilmės: „noema apamai yra ne kas daugiau kaip reikšmės idėjos apibendrinimas visiems aktams“ ¹⁴. Semantinių reiškinių galimų interpretacijų (reikšmės ir referencijos koncepcijų) įvairovė sudaro pagrindą intencionalumo interpretacijų skirtumams arba jo neigimui.

Tačiau reikia pasakyti, kad „semantinis diskursas“ — ne vienintelis modelis, kuriuo gali vadovautis „mentalistinis diskursas“, ypač toks, kuris pretenduoja išreikšti sistemingą introspekciją. Intencionalinė sąmonės samprata, istoriškai žiūrint, konfrontavo su susiklosčiusia anglų empirikų veikaluose ir priimta besiformuojančioje nuo XIX a. vidurio kaip savarankiškas mokslas eksperimentinėje psichologijoje sensualistine-atomistine sąmonės samprata, kurioje konceptualinio modelio vaidmenį atliko mechanikos ir chemijos teoriniai objektai, „Niutono paradigmos“ ontologinės schemas. Šio tipo „mentalistiniame diskurse“ sąmonė traktuojama kaip tam tikrų elementarių vienetų — „idėjų“, pojūčių, „psichinių elementų“, analogiškų atomams fizikoje, konglomeratas. Siejantys šiuos elementus asociacijos ar psichinės sintezės (V. Vundto psichologijoje) ryšiai primena fizinės traukos bei cheminės sintezės jėgas. Sąmonės reiškiniai čia introspektyviai analizuojami jų santykio su fiziologiniais mechanizmais aspektu, pagal tam tikras prielaidas apie tą santykį, išreikštas vadinamojoje „konstantiškumo hipotezėje“.

Galima išskirti dar vieną „mentalistinio diskurso“ introspekcijos formoje tipą, kurį sąlygiškai būtų galima pavadinti „personalistiniu“. Jame subjektyvių išgyvenimų struktūrai nusakyti vartojamos sąvokos, analogiškos toms, kuriomis apibūdinami asmenybės socialiniai pasireiškimai, jos komunikaciniai ryšiai. Pastebėsime, kad tokio tipo sąvokos vyrauja D. I. Dubrovskio ir E. V. Černosvitovo idealybės kaip subjektyviosios realybės fenomenologijos apmatuose, kuriuose remiamasi atitinkama introspekcijos samprata: „bendravimas galimas ne tiktai su kažkuo „kitu“,

¹³ Zr. Sellars W. Empiricism and the philosophy of mind // Intentionality, mind and language.— P. 200—202.

¹⁴ Husserl E. Ideen... 3. Buch.— *Gesammelte Werke*, Bd. 5.— Haag, 1952.— S. 89.

bet ir su pačiu savimi: mes bendraujame su savimi introspekcijoje, su „kitais“ — komunikacijoje“¹⁵.

Galbūt galima aptikti dar kitokius objektyvius „mentalistinio diskurso“ (taip pat ir introspekcijos, t. y. „pirmojo asmens“, formoje) modelius. Padėtį komplikuoja tai, kad tas pats autorius tuo pačiu metu gali vartoti kelis modelius. E. Huserlio semantinės analogijos vyrauja vadinamojoje „statinėje fenomenologijoje“, kurioje jis abstrahuojasi nuo temporalinio visų sąmonės būsenų apibrėžtumo ir pasyviosios sintezės, t. y. „ikiracionalių“ momentų vaidmens intencionalinių santykių sistemos funkcionavime. „Statinei fenomenologijai“ priskiriami turtingiausi loginės-semiotinės medžiagos E. Huserlio veikalai — „Loginiai tyrinėjimai“ ir pirmas „Idėjų“ tomas, — kuriuose jis tiesia „kelį į fenomenologiją“ per logikos ir pažinimo teorijos problematiką. Darbuose, kuriuose analizuojamas laiko suvokimas, ikipredikatyvinis patyrimas, kuriuose bandomas „kelias į fenomenologiją“ iš „gyvenamojo“, socialinio pasaulio, intencionalumo sąvoka įgyja naujų prasmės atspalvių, prarasdama savo pradinį, kaip referencijos analogo, apibrėžtumą. Ši tendencija dar labiau sustiprėja egzistencialinėse fenomenologijos interpretacijose, kuriuose visai nugrimzta į užmarštį pradinė fenomenologijos problematika — logikos ir kalbos filosofijos klausimai.

¹⁵ Черношвитов Е. В. Личностный аспект проблемы сознания // Философские науки. — 1976, № 1. — С. 166.